

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ
ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ

Вещипан Ольга Олександрівна

УДК 332.144:338.001.36(477)

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗПІЗНАВАННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В
ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил
і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Красноносова Олена Миколаївна,
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, старший науковий співробітник відділу проблем розвитку регіональної економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Благун Іван Семенович,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
декан економічного факультету,

кандидат економічних наук
Перепелюкова Олена Василівна,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
викладач кафедри економічного аналізу

Захист відбудеться «28» травня 2016 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.251.01 у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61022, м. Харків, площа Свободи, 5, Держпром, 7-й під'їзд, 8 поверх.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61022, м. Харків, площа Свободи, 5, Держпром, 7-й під'їзд, 8 поверх.

Автореферат розісланий «27» квітня 2016 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

М.С. Дороніна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах посилення децентралізації відповідальність органів місцевої влади за усі сфери життєдіяльності регіону стає все більшою. Сталий та ефективний економічний розвиток є запорукою високого рівня якості життя населення регіону у всіх його вимірах. Разом з тим на регіональному рівні можлива більша оперативність оцінки тенденцій та виявлення критичних точок, вразливих місць економіки, ніж на загальнонаціональному рівні завдяки коротшому часу формування статистичної інформації та можливості більш детального аналізу стану окремих секторів економіки.

Активне включення України у глобальні економічні процеси, про що свідчить зростання індексу глобалізації у економічній сфері за 10 років більш ніж у 2 рази, створює разом із можливостями також і загрози негативного впливу на її економіку з боку світових ринків. Світова економічна криза, яка охопила й Україну у 2008-2009 р., продемонструвала, що економіка жодного з регіонів не змогла повністю компенсувати негативний вплив. Більш того, у деяких регіонах негативні тенденції почалися набагато раніше, ніж криза охопила усю економіку країни. Відсутність дієвого механізму оперативного управління економікою регіону та своєчасного розпізнавання негативних явищ не дозволила прийняти відповідні запобіжні заходи. Отже, забезпечення стабільного економічного розвитку є одним з пріоритетних завдань трансформаційних перетворень, що відбуваються у країні.

Питанням сталого соціально-економічного розвитку регіонів присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених: І. Благуна, О. Васильєва, О. Геймана, М. Долішнього, О. Перепелюкової, О. Раєвської, Т.Клебанової, І. Сторонянської, та багатьох інших. Проблеми побудови систем раннього попередження розглядали Т.Бурлай, С.Дробишевський, М. Кизим, П. Проноза, М.Скрипниченко, С.Смірнов та ін. Проте питання розпізнавання кризових явищ та негативних тенденцій у економічному розвитку на регіональному рівні все ще недостатньо досліджені. Залишається не розв'язаною проблема оцінки стійкості економічного розвитку регіонів, порушення якої є ознакою виникнення негативних явищ. Крім того, є нагальна потреба у організації розпізнавання негативних тенденцій на ранній стадії та упереджуючого прогнозування їх виникнення. Таким чином, означена проблема є актуальною.

Наведене вище підтверджує необхідність подальшої розробки методичного забезпечення організації розпізнавання, оцінки та прогнозування негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася в рамках планів науково-дослідних робіт у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за

темою «Модернізація системи управління соціально-економічним розвитком регіонів», 1 етап: оцінка соціально-економічного розвитку регіонів (№ державної реєстрації 0113U007582), 2 етап: моніторинг та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів (№ державної реєстрації 0114U005027), в якій автором було розвинуто методичне забезпечення щодо розпізнавання негативних явищ в економічному розвитку регіонів.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є подальший розвиток теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо ідентифікації та розпізнавання негативних явищ у економічному розвитку регіонів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі задачі:

- уточнити поняття стійкого економічного розвитку регіону;
- уточнити систему показників оцінки економічного розвитку регіонів;
- розвинути методичний підхід до оцінки стійкості економічного розвитку регіонів;
- обґрунтувати систему індикаторів негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України;
- удосконалити методичне забезпечення з організації розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів.

Об'єктом дослідження є процес управління економічним розвитком регіонів.

Предмет дослідження – теоретико-методичні підходи до розпізнавання та попередження негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів.

Методи дослідження. Теоретичною і методичною основою дисертації є роботи вітчизняних і зарубіжних економістів, у тому числі положення класичної економічної теорії, теорій та концепцій регіонального розвитку, концепцій раннього попередження кризи, законодавчі та нормативно-правові акти України.

При написанні дисертаційної роботи були застосовані такі методи дослідження: *системного аналізу і синтезу* – для визначення особливостей економічного розвитку регіонів України; *абстрактно-логічний* – для узагальнення сучасних наукових концепцій і підходів щодо розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів; *методи математичної статистики* – для визначення показників, що характеризують динаміку економічного розвитку регіонів; *крос-кореляційний аналіз* – для побудови системи випереджальних індексів економічного розвитку регіонів України; *економіко-математичне моделювання* – для прогнозування ключових індикаторів негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів; *графічний* – для ілюстрації висновків, отриманих у результаті дослідження.

Інформаційну базу дослідження склали офіційні матеріали Державного комітету статистики України та НБУ, теоретичні та методичні розробки провідних вітчизняних і закордонних фахівців у сфері дослідження розвитку

проблемних регіонів, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретичних і методичних засад щодо організації процесу розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України. Найвагомішими науковими результатами, які покликані розкрити сутність і зміст дисертації, мають наукову новизну і виносяться на захист, є такі:

набули подальшого розвитку:

– методичне забезпечення організації розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України, яке ґрунтується на використанні випереджаючих, співпадаючих та запізнених індикаторів, що, на відміну від існуючих, дозволяє здійснювати раннє попередження кризових тенденцій та своєчасно виробляти попереджувальні заходи;

– методичний підхід до оцінки економічного розвитку регіонів України, який базується на оцінці швидкісних характеристик розвитку та змін рейтингових оцінок регіону і відрізняється від існуючих можливістю оцінки стійкості економічного розвитку регіону у часі;

– методичний підхід до формування системи показників оцінки економічного розвитку, в основу якого покладено принцип оперативності, що, на відміну від існуючих, дозволяє здійснювати оцінку змін та негативних тенденцій у економічному розвитку регіону із мінімальною затримкою у часі та забезпечити своєчасність прийняття запобіжних управлінських рішень;

– методичне забезпечення побудови системи випереджальних індикаторів, який, на відміну від існуючих, призначений для раннього розпізнавання негативних явищ на регіональному рівні і враховує крос-кореляційні зв'язки між регіонами країни;

удосконалено:

– сутність поняття: «стійкий економічний розвиток» регіону, що дозволило здійснити класифікацію регіонів України за рівнем стійкості їхнього розвитку у різних часових розрізах;

– класифікацію регіонів за рівнем стійкості економічного розвитку, яка базується на аналізі динаміки рейтингової оцінки регіонів за окремими показниками та за узагальненими індикаторами і дозволяє визначити абсолютно, відносно та нестійкі регіони, а також регіони-аутсайтери.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблене теоретико-методичне забезпечення дозволить підвищити оперативність розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України та своєчасність прийняття управлінських рішень.

Впровадження наукових здобутків, представлених у дисертації, дозволить:

– здійснювати обґрунтовану оцінку стійкості економічного розвитку регіонів країни;

– виявляти негативні тенденції у економічному розвитку регіонів країни на ранній стадії їх виникнення;

– підвищити ефективність прийняття управлінських рішень завдяки їх оперативності.

Прикладні результати дисертаційної роботи впроваджені в роботі

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні теоретичні, методичні та прикладні результати досліджень, висновки й рекомендації, що представлені в роботі, доповідалися на міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни» (м. Запоріжжя, 2016 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (м. Харків, 2014 р.), міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіону на засадах кластерного підходу» (м. Харків, 2013 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні, технологічні проблеми розвитку суспільства» (м. Харків, 2011 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації є особистим здобутком автора. Особистий внесок здобувача в наукових працях, опублікованих у співавторстві, зазначено у списку робіт на с. 16 автореферату.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 5 статей у наукових фахових виданнях, у тому числі 2 у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 4 тез доповідей у матеріалах конференцій. Загальний обсяг публікацій складає __ ум.-друк. арк., особисто автору належать __ ум.-друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (259 найменування) і додатків. Робота містить __ таблиці, з них __ займають __ повних сторінок, і __ рисунків, з них __ займають __ повних сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розглянуто загальну характеристику дисертаційної роботи, обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, викладено методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані щодо їх апробації.

У першому розділі «Теоретичні засади розпізнавання негативних явищ у економічному розвитку регіонів України» представлено аналіз негативних і кризових явищ у економічному розвитку регіонів України, узагальнено теоретичне підґрунтя забезпечення стійкого розвитку та обґрунтовано основні положення організації розпізнавання негативних явищ.

Аналіз динаміки основних показників економічного розвитку регіонів України (ВРП, капітальних інвестицій, індексу промислового виробництва, індексу виробництва сільськогосподарської продукції, індексу будівельної продукції тощо) показав, що негативні явища у виникали у економічному розвитку регіонів України задовго до того, як уся економіка була охоплена кризою 2009 рр. Так, індекс фізичного обсягу ВРП вже у 2007 р. був нижчим за 100 % у двох, а у 2008 р. вже у шести з 27 регіонів України (рис. 1). Такі самі тенденції спостерігаються й щодо решти показників економічного розвитку. Своєчасне виявлення негативних явищ та їх попередження є актуальним завданням як для регіонів, так і для національної економіки у цілому.

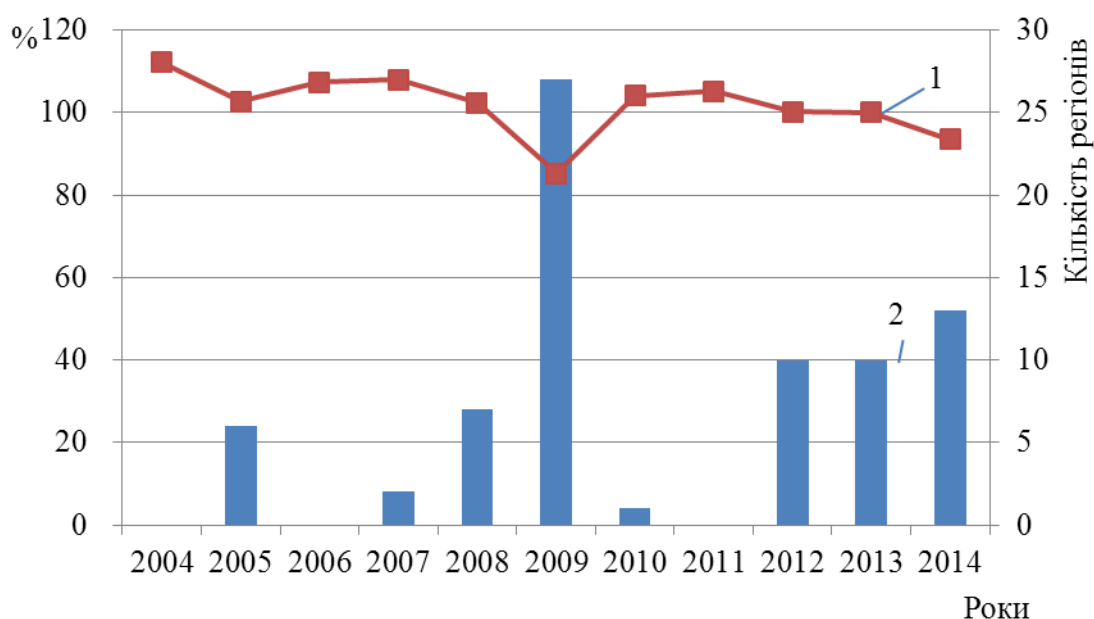

Рис. 1. Динаміка ВРП: 1 – індекс фізичного обсягу ВРП (ліва шкала), 2 – кількість регіонів України, для яких індекс менший 100 % (права шкала).

Примітка. Дані 2014 р. – без АР Крим та м. Севастополя.

Як негативні тенденції у економічному розвитку розглядаються уповільнення або припинення зростання показників ефективності функціонування регіональної економіки (скорочення випуску, обсягів реалізації, обсягів експорту та імпорту та ін.), погіршення стану заборгованості у розрахунках між економічними агентами (із виплати заробітної плати, з оплати послуг тощо), погіршення стану ринку праці та добробуту населення.

Аналіз теоретичного доробку щодо забезпечення сталого розвитку регіонів показав, що переважну більшість становлять розробки стратегічного характеру, метою яких є стратегічне управління на основі середньострокового та довгострокового прогнозування. Але швидкість змін, що відбуваються і у світовій економіці, і у соціально-економічних процесах в країні говорять про необхідність більш оперативного прогнозу та швидкого реагування на зміни.

Широко використовується у світовій практиці концепція сталого розвитку базується на поєднанні критеріїв економічної ефективності, екологічної безпеки і соціальної справедливості. Поняття стійкості розвитку є відмінним від сталого розвитку, але не суперечить йому. Стійкість характеризує здатність економічної системи реагувати на зміни зовнішнього середовища, зберігаючи економічно доцільну поведінку в керованій області її станів. Таким чином, стійкість економічних систем відображує здатність економічної системи зберігати в заданих межах свої параметри в умовах постійного впливу зовнішнього середовища, що забезпечує економічну ефективність.

Аналіз розвитку негативних явищ у економічному розвитку регіонів здійснюватиметься у декілька етапів:

1 етап – побудова системи показників оцінки економічного розвитку регіонів відповідно до принципів: оперативності (наявність інформації щомісячно або щоквартально із затримкою не більше одного місяця), порівнюваності (можливість співставляти оцінки регіонів, різних за масштабами території, населення тощо), репрезентативності у часі (наявність достатньо довгого періоду, який охоплює принаймні один передкризовий рік і не переривається більш ніж на 1 квартал), репрезентативності у сферах економічного розвитку (охоплення усіх сфер економічної діяльності регіону, включаючи ринок праці), сталості (постійність методології розрахунку).

2 етап – аналіз стійкості положення регіону у рейтингу за окремими показниками економічного розвитку передбачає визначення абсолютно стійких регіонів-лідерів, відносно стійких регіонів та регіонів-аутсайдерів або абсолютно нестійких регіонів. З точки зору теорії стійкості регіони-аутсайдери також можуть розглядатися як стійкі, оскільки їхні показники у часі мають стійку динаміку. Проте, негативний характер цієї динаміки, низькі значення часткових показників оцінки роблять їх вразливими до будь-яких зовнішніх впливів, що дозволяє розглядати їх як нестійкі та нестабільні у розвитку регіони.

3 етап – аналіз стійкості регіонів за окремими показниками у динаміці, який передбачає визначення для кожного регіону найбільш варіабельних як абсолютних, так і швидкісних показників, а також змін у розподілі регіонів за обраними ознаками. Наявність різких коливань у динаміці показників, циклічності або різких «викидів» свідчить про нестійкість розвитку регіону за даним напрямком та розвиток негативних явищ у ньому. На цьому етапі

визначаються найбільш вразливі сторони економічного розвитку регіонів, які властиві усім регіонам країни, а також індивідуальні особливості, пов'язані із структурою економіки, соціальними та іншими чинниками.

4 етап – прогноз розвитку негативних явищ на основі застосування системи випереджаючих індикаторів. На цьому етапі будується система випереджаючих, співпадаючих та запізнених індикаторів економічного розвитку, яка для включає загальні складові, характерні для усіх регіонів, і індивідуальні складові, що характеризують особливості економічного розвитку конкретного регіону. Використання випереджаючих індикаторів дозволяє здійснити раннє розпізнавання та попередження негативних явищ у економічному розвитку регіону і здійснити заходи щодо локалізації та упередження їхнього впливу на соціально-економічний стан регіону.

Питання раннього розпізнавання та попередження негативних і кризових явищ у економіці зазвичай розглядається на макроекономічному рівні. Для цього майже в усіх країнах світу розробляються системи індикаторів та методики розрахунку. Найбільш широко цей інструмент застосовується для попередження криз у фінансовій сфері (банківських, валютних фондових криз). Але останні часом більше уваги приділяється і реальному сектору економіки. В Україні поодинокі спроби створення систем раннього попередження також спрямовані на макроекономічні процеси. Проте на регіональному рівні такі розробки відсутні, що унеможливорює раннє попередження негативних явищ у економічному розвитку регіонів та оперативне реагування на них.

У другому розділі **«Оцінка стійкості економічного розвитку регіонів України»** здійснено аналіз стійкості економічного розвитку регіонів України за рейтинговою оцінкою та у розрізі окремих показників та у динаміці

Виходячи з принципу оперативності розпізнавання негативних явищ, необхідності оцінки рівня стійкості як головного показника наявності негативних тенденцій економічному розвитку регіонів та сформульованих принципів побудови системи показників оцінки було сформовано множину показників оцінки економічного розвитку у двох напрямках: досягнутий рівень економічного розвитку (у розрахунку на одиницю населення: ВРП, обсяг реалізованої промислової продукції, валова продукція сільського господарства, обсяг будівельних робіт, обсяги експорту та імпорту, обсяг капітальних та прямих іноземних інвестицій обсяг наданих кредитів, обсяг депозитів; рівень безробіття, середня заробітна плата тощо); темп економічного розвитку (індекс фізичного обсягу ВРП, індекс промислового виробництва, індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, будівництва, темпи зростання експорту, імпорту, індекс реальної заробітної плати, індекс споживчих цін, темп зростання заборгованості з заробітної плати та ін.). Усі показники, за винятком ВРП, мають місячний або кварталний розріз, що забезпечує отримання оперативної

оцінки.

Для визначення рівня стійкості економічного розвитку регіону було запропоновано наступні критерії класифікації регіонів за місцем у рейтингу:

абсолютно стійкі – регіони, які в рейтингу протягом усього розглядуваного періоду займали місця не нижче 10-го;

відносно стійкі – регіони, які в рейтингу протягом усього розглядуваного періоду займали всі місця не нижче 10-го за винятком одного періоду;

нестійкі – регіони, які в рейтингу займали місця з різних діапазонів, тобто не відносяться до жодної з інших груп;

аутсайдери – регіони, які займали в рейтингу весь час місця нижче 20-го.

Оцінка стійкості регіонів за показниками досягнутого рівня за 2005 р. – перше півріччя 2015 р. показала, що за більшістю показників до групи абсолютно та відносно стійких регіонів входять Дніпропетровська, Донецька, Київська, Харківська, Одеська, Полтавська області та м. Київ. Виняток становить лише показник обсягу обсяг будівельних робіт на одиницю населення, за який абсолютно стійкими виявилися лише Полтавська область та м. Київ. В основному аутсайдерами протягом розглядуваного періоду є Закарпатська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області. За показниками темпів економічного розвитку усі регіони відносяться до нестійкої групи.

Проведений аналіз стійкості рейтингової оцінки регіонів за складовими та компонентами економічного розвитку показав, що розширення часового проміжку призводить до зменшення стійкості. Так, за весь період часу відносно стійких регіонів за індексом промислового виробництва виявлено не було, але за 2014 – перше півріччя 2015 рр. Вінницька, Волинська та Житомирська області виявилися відносно стійкими.

Здійснена методом *k*-середніх кластеризація регіонів за показниками економічного розвитку у динаміці за 2004-2013 рр. підтвердила наявність стійкого відносного положення регіонів за абсолютними об'ємними показниками досягнутого рівня. Натомість за швидкісними показниками регіони зазвичай не утворюють стійкі кластери. Міграція регіонів з кластеру до кластеру протягом розглядуваного періоду здебільшого визначається саме змінами індексів і темпів, отже, жоден з регіонів не в змозі постійно підтримувати однаковий темп зростання, що призводить до втрати стійкості розвитку.

На етапі оцінки стійкості по часткових показниках виявляються тенденції, які є загальними для всіх регіонів країни, а також тенденції, що характерні для конкретного регіону. Метою вивчення динаміки часткових показників є визначення можливих загроз і передумов покращення положення області в рейтингу.

Аналіз динаміки та розподілу по окремих показника економічного розвитку дозволив зробити висновок, що, загальної тенденції для усіх показників

немає. Так, починаючи з середини 2012 р. різниця між найбільшим та найменшим значенням індексом промислового виробництва починає зменшуватися (за виключенням Донецької та Луганської областей). Максимальна різниця за цим показником спостерігалася у січні 2012 р. – 84,4 в.п. (між Житомирською -154,4 % і Чернівецькою – 70,0 % областями). Натомість за індексом продукції будівництва максимальна різниця у 285,4 в.п. (між АР Крим - 348,4 % та Тернопільською областю – 63,1 %) спостерігалася у січні-лютому 2013 р. Проте у кризовий період різниця між темпами економічного розвитку регіонів менша, ніж у періоди зростання.

Дослідження динаміки показників темпів економічного розвитку показало, що загальною властивістю є достатньо великі коливання темпів і відсутність довгострокового тренду динаміці майже для всіх регіонів. Найбільш стійкі темпи розвитку по усіх регіонах за критерієм співвідношення розмаху до середнього значення за період 2007 р. – перше півріччя 2015 р. спостерігалися за індексом промислового виробництва, індексом сільськогосподарського виробництва, темпами зростання / зменшення обсягу прямих іноземних інвестицій (за винятком Черкаської області), доходів місцевого бюджету, обсягів наданих кредитів та депозитів, обсягів роздрібної торгівлі, індексом споживчих цін. Найбільш нестійким є темп зростання / зменшення заборгованості із виплати заробітної плати.

З метою уточнення характеру розповсюдження негативних явищ між регіонами країни було здійснено аналіз нерівномірності економічного розвитку за показником ВРП на 1 особу. Для аналізу використовувалися коефіцієнт варіації, індекс Джині, коефіцієнт загальної ентропії тощо. Отримані результати дозволили дійти висновку, що у кризові та передкризові періоди розбіжності між регіонами зменшуються. Так індекс Джині найбільше значення – 0,261 – мав у 2007 р. , а у кризовому 2009 р. впав до 0,234. Далі індекс ще зменшувався два роки поспіль і почав знов потроху зростати. Така сама динаміка спостерігається й для решти показників. Зменшення нерівномірності у кризові періоди пояснюється головним чином більшою глибиною кризи у регіонах-лідерах, ніж вирівнюванням економічного розвитку.

У третьому розділі **«Раннє розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України»** здійснено побудову системи зведених індексів випереджаючих, співпадаючих та запізнених індикаторів, які дозволяють виявити негативні тенденції на початковій стадії їх зародження, а також розроблено методичні рекомендації до організації процесу розпізнавання.

Проведений аналіз крос-кореляцій між регіонами за індексами промислового виробництва, обсягу сільськогосподарського виробництва, продукції будівництва, темпами зростання (зменшення) обсягів експорту та імпорту, обсягами кредитів та депозитів населення показав, що к переважній

більшості негативні явища розвиваються у економіках регіонів одночасно. Проте існують певні розбіжності та відхилення у часі. Так, динаміка індексу промислового виробництва у Вінницькій та Івано-Франківській областях відстають від загальноукраїнського індексу на 7-9 міс. Найбільш індивідуальними характеристиками є індекс обсягу сільськогосподарського виробництва та індекс будівельної продукції. Таким чином, при побудові системи зведених індексів можна використовувати як загальне універсальне ядро показники промислового виробництва, експорту, імпорту тощо, тобто ті, для яких статистично значущих лагованих кореляцій не виявлено. Індивідуальна складова системи індикаторів має враховувати особливості причинно-наслідкових зв'язків у економіці певного регіону.

Процес розпізнавання негативних тенденцій на основі використання зведених індексів відбувається згідно схеми, показаної на рис. 2. На першому етапі було здійснено вибір базового показника, який є головним індикатором економічного розвитку. Як базовий мав би бути обраний показник індекс реального ВРП, але періодичність його обрахунку раз на рік унеможливило його використання для оперативної оцінки. Аналіз наукової літератури, та методичних підходів до оцінки рівня економічного розвитку регіонів, та кореляційний аналіз показав, що як базовий для усіх регіонів доцільно обрати індекс промислового виробництва, решта показників темпів розвитку розглядається як потенційні показники випередження.

Рис. 2. Етапи створення системи розпізнавання тенденцій соціально-економічного стану регіонів на основі випереджаючих індикаторів

Центральним моментом другого етапу є здійснення фільтрації даних, яке згідно із міжнародною практикою здійснювалося за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта, який забезпечує, з одного боку, достатню близькість до вихідного ряду через мінімізацію суми квадратів відхилень, з іншого боку, згладжений ряд змінюється якомога менш різко.

На третьому етапі за допомогою крос-кореляційного аналізу визначаються випереджаючі, співпадаючі та запізнені індикатори, а також відповідні лаги.

На четвертому етапі розраховуються агреговані значення зважених індикаторів. Вагові коефіцієнти зведеного індексу випереджаючих та запізнених індикаторів визначаються як коефіцієнти регресійних моделей, де екзогенною змінною є зведений індекс співпадаючих індикаторів. При необхідності використовуються обернені або іншим чином нормалізовані значення.

Останнім етапом є розрахунок зведених індексів та визначення виникнення, продовження чи припинення негативної тенденції у економічному розвитку регіону. Якщо зведений індекс співпадаючих індикаторів у поточному періоді більший за 100, а випереджаючих індикаторів менший за 100, то не менш, ніж через l періодів (лаг випередження) економічний розвиток регіону погіршиться, або існуюча негативна тенденція подовжиться. Про припинення негативної тенденції говорить підвищення значення зведеного випереджаючого індексу та досягнення зведеним запізнілим індикатором мінімального значення.

Запропонована схема була реалізована на прикладі Харківської області (табл. 1-2).

Згідно із запропонованим підходом, показаним на рис. 2, було побудовано систему зведених індексів економічного розвитку на прикладі Харківської області. До аналізу включалися дані, що охоплюють два передкризових та один повний кризовий період. Для перевірки якості системи індексів розрахунки здійснювали двічі: для періоду 2005-2014 рр. і за розширеним періодом 2005-1 півріччя 2015 р. Результати показали, система індексів потребує періодичного перегляду і уточнення складу зведених індексів та вагових коефіцієнтів, але ядро системи залишається незмінним. Остаточна побудована система індексів показана у табл. 2.

Зведений індекс випереджаючих індикаторів для Харківської області визначається за формулою:

$$I_e(t) = 0,20 * x_1(t-1) + 0,66 * x_2(t-2) + 0,14 * x_3(t-10),$$

де t – змінна часу, місяців.

Порівняння динаміки зведених індексів (рис. 3) дозволило виявити лаг упередження індексу випереджальних індикаторів у 4 міс., а лаг відставання індексу запізнених індикаторів у 3-5 міс. Таким чином, падіння зведеного індексу випереджальних індикаторів передбачає відповідне падіння провідних індикаторів економічного розвитку за 3-4 місяці.

Таблиця 1

Результати аналізу поворотних точок у динаміці показників Харківської області на основі фільтра Ходріка-Прескотта

Показники	Поворотні точки – дно циклу				Поворотні точки – вершини циклу			
	Дати, місяць-рік				Дати, місяць-рік			
Індекс промислової продукції	6-2009	9-2013			12-2004	7-2011		
Індекс промислової продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	12-2010				4-2005	3-2012		
Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва	10-2006	11-2009	10-2012	3-2014	1-2005	5-2008	9-2011	1-2014
Індекс продукції будівництва	11-2005	8-2009			6-2007	9-2011		
Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів	10-2005	9-2009	1-2014		1-2008	9-2011		
Обсяг експорту товарів за місяць, млн. дол. США	1-2005	7-2009			3-2004	7-2008	10-2012	
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	9-2006	4-2012			10-2009			
Обсяг імпорту товарів за місяць, млн. дол. США	10-2009				12-2007	5-2012		
Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів	5-2009				11-2005	9-2011		
Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі	9-2009				4-2012			
Індекс споживчих цін на продукти харчування, відсотків до грудня попереднього року	6-2007	11-2012			5-2006	7-2008		
Індекс реальної заробітної плати	4-2006	7-2009			7-2004	12-2006	8-2012	
Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до початку року	12-2011	11-2012			9-2008	2-2012		
Темп зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітнього року	7-2009	6-2012			1-2007	5-2012		
Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України), за секторами резидентів					7-2014			
Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) за секторами резидентів	5-2012				3-2014			
Сума заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до фонду оплати праці за останній місяць звітнього періоду	7-2013							

Структура зведених індексів для Харківської області

Зведені індекси	Складові індексів	Лаг випередження / запізнення, місяців
Зведений індекс випереджаючих індикаторів (I_6)	Обернене значення індексу споживчих цін, відсотків до грудня попереднього року (x_1)	-2
	Обернене значення темпу зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до початку року (x_2)	-10
	Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів, відсотків до відповідного періоду попереднього року (x_3)	-1
Зведений індекс співпадаючих індикаторів (I_c)	Індекс промислової продукції, відсотків до відповідного періоду попереднього року	X
	Індекс продукції будівництва, відсотків до відповідного періоду попереднього року	X
	Індекс реальної заробітної плати, відсотків до відповідного періоду попереднього року	X
Зведений індекс запізнених індикаторів (I_3)	Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів, відсотків до відповідного періоду попереднього року	4
	Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, відсотків до відповідного періоду попереднього року	3
	Обернене значення темпу зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітнього року	14
	Обернене значення рівня безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років, відсотків до економічно активного населення відповідного віку (квартальний)	3
	Темп росту (зменшення) обсягу введеного в експлуатацію житла, %, до відповідного періоду минулого року (квартальний)	3

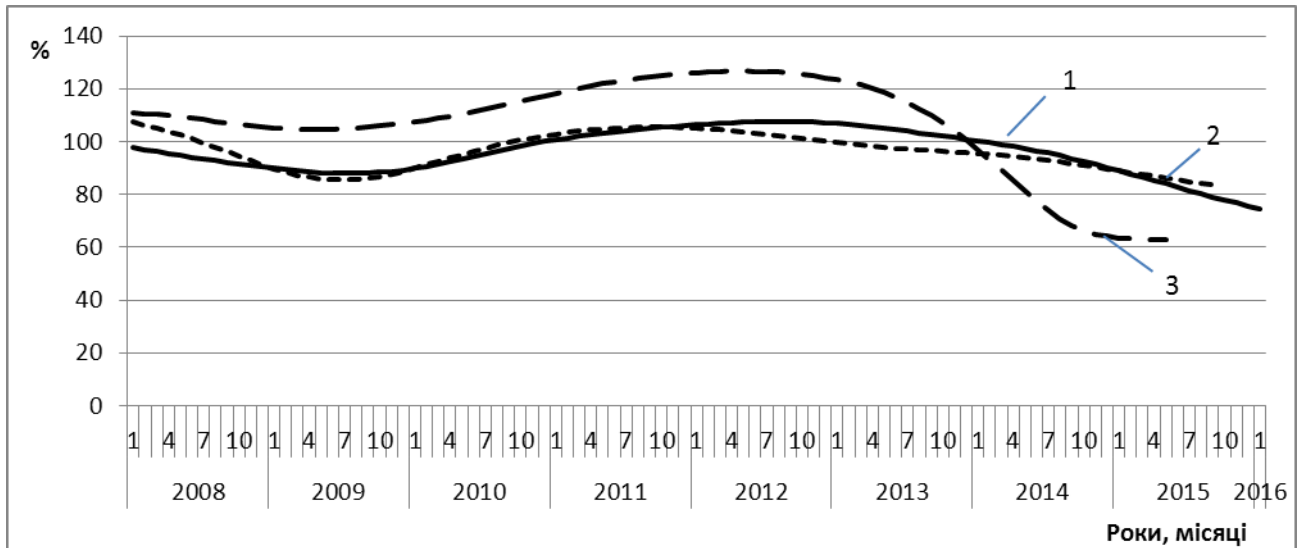

Рис. 3. Динаміка зведених індексів для Харківської області: 1 – індекс випереджальних індикаторів, лаг випередження – 4 місяці; 2 – індекс співпадаючих індикаторів; 3 – індекс запізнених індикаторів, лаг запізнення – 4 місяці. Криві зсунуті відповідно до лагу.

Прогноз зведеного випереджаючого індексу для Харківського регіону на кінець 2015 р. – початок 2016 р. склав: грудень - 76,71, січень - 75,61, лютий - 74,55, що свідчить про продовження негативної тенденції принаймні на початку 2016 р.

Система випереджальних та співпадаючих часткових та зведених індикаторів є основою організації розпізнавання негативних тенденцій. Вона має бути узгоджена із системою моніторингу соціально-економічного розвитку регіону, яка забезпечує необхідну інформацію для здійснення усього процесу розпізнавання. Організація розпізнавання негативних тенденцій має відбуватися на постійній основі, відповідні функції доцільно покласти на Головні управління статистики у областях. До функцій відповідної групи оцінки й аналізу економічного розвитку входить відбір статистичної інформації, розрахунок випереджаючих, співпадаючих та запізнених зведених індексів, визначення стійкості регіону за окремими показниками та періодичний (щопівроку) перегляд складу та налагодження системи зведених індексів, підготовка аналітичних звітів для місцевих органів самоврядування.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного в роботі узагальнення світового доробку щодо теорії та практики аналізу функціонування регіональних економічних систем вдосконалено методичне забезпечення вирішення наукового завдання щодо організації розпізнавання негативних тенденцій та визначення стійкості економічного розвитку

регіонів України. Отримані наукові результати дають можливість зробити такі висновки.

1. Аналіз головних показників економічного розвитку регіонів України показав, що негативні тенденції починають розвиватися у регіонах задовго до виникнення кризових зовнішніх впливів. Це призвело до втрати стійкості економічного розвитку країни у цілому у період світової кризи, оскільки економіка жодного з регіонів не змогла протистояти негативним зовнішнім впливам. Ігнорування або неоперативне, несвоєчасне розпізнання негативних тенденцій призводить до неможливості вжиття запобіжних заходів. Разом з тим регіональний рівень управління має більшу оперативність, ніж макроекономічний та відкриває шляхи до швидшого подолання негативних тенденцій

2. На основі аналізу концепції сталого розвитку, прийнятої провідними країнами світу, та теоретичного узагальнення понять стійкості уточнено поняття стійкого економічного розвитку регіону, як такого, що характеризується спроможністю економіки регіону зберігати в заданих межах свої параметри в умовах постійного впливу зовнішнього середовища. Стійкий економічний розвиток характеризується постійними темпами зростання показників реального і фінансового сектору економіки регіону та високими місцями у рейтингу регіонів.

3. Дослідження світового та вітчизняного доробку щодо показників оцінки рівня економічного та соціального розвитку регіонів показало, що системи показників не призначені для оперативного розпізнавання тенденцій та орієнтовані на стратегічні завдання. Система показників, сформована на основі запропонованих принципів оперативності, порівнюваності, репрезентативності у часі та у сферах економічного розвитку, дозволяє всебічно оцінити поточний стан і тенденції економічного розвитку регіонів та визначити наявність негативних явищ.

4. Реалізація методичного підходу до оцінки стійкості економічного розвитку базується на аналізі змін рейтингових оцінок регіонів за окремими показниками та ступеня мінливості показників у часі для кожного регіону. Для визначення характеру економічних процесів, що відбуваються у регіонах, розроблено критерії класифікації регіонів за стійкістю їхнього стану за окремими показниками та визначено критерії класифікації регіонів як абсолютно стійких, відносно стійких, нестійких та регіонів-аутсайдерів залежно від змін у рейтингу.

5. Аналіз стійкості регіонів за період 2007 р. – перше півріччя 2015 р. показав, що за абсолютними об'ємними показниками можна виділити ядро групи абсолютно та відносно стійких регіонів (Дніпропетровська, Донецька до середини 2014 р., Київська, Харківська, Одеська, Полтавська області та м. Київ.), що підтвердили й результати динамічного кластерного аналізу. Проте за

показниками темпів розвитку жоден з регіонів не є стійким, а із розширенням часового проміжку аналізу регіони можуть втрачати стійкість. Нерівномірність та міжрегіональна диференціація зменшується у кризові періоди через більшу глибину кризи у регіонах-лідерах.

6. Найбільш доцільним, виходячи із світової практики, для попередження розвитку негативних явищ у регіонах країни є запровадження випереджальних прогнозів. Побудована система випереджальних, співпадаючих та запізнених індикаторів дозволяє здійснювати оперативний моніторинг та розпізнавати негативні тенденції у економічному розвитку регіону за 3-4 місяці. Результати розрахунків зведених індексів для Харківської області показали, що вони не сигналізують поки що про початок нової фази.

7. Організацію розпізнавання негативних тенденцій найбільш доцільно покласти на Головні управління статистики у областях. Цей процес має відбуватися на постійній основі і включатє відбір статистичної інформації, розрахунок випереджаючих, співпадаючих та запізнених зведених індексів, визначення стійкості регіону за окремими показниками та періодичний перегляд системи зведених індексів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Фахові видання, у тому числі видання України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Вещипан О.О. Діагностика економічного розвитку регіонів на основі системи випереджаючих індикаторів / О.О. Вещипан, О.Ю. Полякова // Проблеми економіки. – 2014. – №4. – С. 220–228.

Особистий внесок автора: здійснено побудову системи випереджаючих, співпадаючих та запізнених індикаторів економічного розвитку для Харківської області.

2. Вещипан О.О. Оценка социально-экономического развития регионов Украины / О.О. Вещипан // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2011. – № 7(2). – С. 73-75.

3. Вещипан О.О. Аналіз взаємозв'язків економічного розвитку регіонів України / О.О. Вещипан // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – 2014. – Т. 1, №15(4) – С. 74-80.

4. Вещипан О.О. Оцінка динаміки неоднорідності регіонів України за валовим регіональним продуктом / О.О. Вещипан, Ю.В. Гусєв, Полякова О.Ю. // Моделювання регіональної економіки. – 2015.

Особистий внесок автора: здійснено оцінку неоднорідності розподілу ВРП по регіонах України та аналіз її зв'язку із розвитком негативних процесів.

5. Вещипан О.О. Організаційні аспекти раннього розпізнавання тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів України / О.О. Вещипан, О.М. Красноносова // 2016

Особистий внесок автора: запропоновано етапи та схему взаємозв'язку завдань моніторингу і раннього розпізнавання тенденцій та виявлення негативних явищ у економічному розвитку регіонів України.

Публікації в інших виданнях:

6. Вещипан О.О. Підходи до оцінки негативних явищ у економічному розвитку регіонів України / О.О. Вещипан // Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8-9 квітня 2016 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. – У 2-х частинах. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. – Ч. 1. – С. 13-16.

7. Вещипан О.О. Аналіз стійкості соціально-економічного розвитку регіонів України / О.О. Вещипан // Електронний додаток до матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики:» 23 – 24 травня 2014 року. Тези доповідей учасників конференції. – С. 93-96.

8. Вещипан О.О. Статистична звітність як основа статистичної інформації / О.О. Вещипан // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіону на засадах кластерного підходу: Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної інтернет-конференції – Харків, 19 листопада 2013 р. : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2013. – С. 68-69.

9. Вещипан О.О. Узагальнення зарубіжного досвіду управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні / О.О. Вещипан // Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні, технологічні проблеми розвитку суспільства: Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції – Харків, 18 листопада 2011 р. : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2011. – С. 122-123.

АНОТАЦІЯ

Вещипан О.О. Організація розпізнавання негативних тенденцій в економічному розвитку регіонів України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Харків, 2016.

Дисертацію присвячено вдосконаленню теоретичного та методичного забезпечення розпізнавання негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів України.

На основі узагальнення світового досвіду застосування концепції сталого розвитку уточнено поняття стійкого розвитку регіону та запропоновано критерії класифікації регіонів за рівнем стійкості, що дозволило здійснити аналіз

стійкості регіонів України та виявити відсутність стійких регіонів за показниками темпу розвитку. У роботі вдосконалено методичний інструментарій до оцінки стійкості регіонів, формування системи показників економічного розвитку. Показано, що у періоди втрати стійкості та розвитку кризових явищ міжрегіональна нерівномірність зменшується.

У роботі розвинуто методичне забезпечення побудови системи виявлення негативних тенденцій у економічному розвитку регіонів на ранній стадії їх виникнення. Побудовано систему зведених індексів випереджальних, співпадаючих та запізнених індикаторів економічного розвитку, що дозволило здійснити прогноз розвитку негативних тенденцій для Харківської області та дійти висновку про їх подовження. Розроблено рекомендації щодо організації процесу розпізнавання негативних тенденцій, що дозволяє запровадити їх у головних управліннях статистики областей.

Ключові слова: економічний розвиток, регіон, негативні тенденції, система раннього попередження, організація процесу розпізнавання.

АННОТАЦІЯ

Вещипан О.А. Организация распознавания негативных тенденций в экономическом развитии регионов Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. – Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена совершенствованию теоретического и методического обеспечения распознавания негативных тенденций в экономическом развитии регионов Украины.

Целью диссертационной работы было дальнейшее развитие теоретико-методических положений и практических рекомендаций по идентификации и распознаванию негативных явлений в экономическом развитии регионов. Проведенный анализ развития негативных тенденций в экономике регионов Украины и показал, что они проявились задолго до наиболее существенного влияния мирового кризиса. На основе обобщения мирового опыта применения концепции устойчивого развития уточнено понятие устойчивого развития региона и предложены критерии классификации регионов по уровню устойчивости на абсолютно устойчивые, относительно устойчивые, неустойчивые регионы и регионы-аутсайдеры. Проведенный анализ устойчивости регионов Украины выявил отсутствие устойчивых регионов по показателям темпов развития. Доказано и подтверждено результатами кластерного анализа наличие ядра классов абсолютно и относительно устойчивых регионов по объемным показателям достигнутого уровня развития.

В работе усовершенствован методический инструментарий для оценки устойчивости регионов. Предложены принципы формирования системы показателей экономического развития (оперативность, сравнимость, репрезентативность во времени и по сферам экономического развития регионов), предназначенной для оперативной оценки и выявления негативных тенденций. Показано, что в периоды потери устойчивости и развития кризисных явлений межрегиональная неравномерность уменьшается за счет большего снижения темпов развития регионов-лидеров.

В работе развито методическое обеспечение построения системы обнаружения негативных тенденций в экономическом развитии регионов на ранней стадии их возникновения. Доказано, что наиболее целесообразным является применение методологии раннего предупреждения на основе опережающих индикаторов. На основании межрегионального кросс-корреляционного анализа показано, что существуют различия в возникновении негативных тенденций в различных регионах страны, которые необходимо учитывать при построении систем раннего предупреждения. Выявлены поворотные точки циклов экономического развития регионов Украины для каждого региона по ключевым показателям. Построена система сводных индексов опережающих, совпадающих и запаздывающих индикаторов экономического развития. Это позволило осуществить прогноз развития негативных тенденций для Харьковской области и сделать вывод об их продолжении в конце 2015 – начале 2016 гг. Разработаны рекомендации по организации процесса распознавания негативных тенденций на базе Главных управлений статистики области, предполагающие создание системы мониторинга и информационного взаимодействия с другими распорядителями информационных ресурсов.

Ключевые слова: экономическое развитие, регион, негативные тенденции, система раннего предупреждения, организация процесса распознавания.

SUMMARY

Veschipan O.O. Organization of negative trends recognition in economic development of regions of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.05 – the development of productive forces and regional economy. – Research Center for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to improving the theoretical and methodological support of negative trends recognition in the economic development of regions of Ukraine. On the basis of summarizing world experience of implementing the concept of sustainable development the region stable development concept was clarified. The classification

criteria in terms of regional stability were proposed, allowing to analyze the stability of Ukraine's regions. There was identified the lack of stable regions in terms of growth rates. The work improved methodological tools to assess the stability of regions, the formation of economic developments index. It was shown that in periods of instability and crisis the interregional unevenness decreased.

The work developed methodological support system construction to identify negative trends in economic development of the regions at the early stages of their occurrence. The system of composite index of leading, coincident and lagged economic development indicators that make possible the development of negative trends forecast for Kharkiv and conclude their extension. Recommendations on the organization of the process of negative trends recognition were proposed, allowing to implement them in regional departments of state statistic service.

Keywords: economic development, region, negative trends, early warning system, organization of the recognition process.

Підписано до друку 05.01.2015 Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Обсяг 0,9 ум.-друк. арк. Друк різнограф
Наклад 100 прим. Зам. № _____. Безкоштовно.

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ТОВ «Рейтинг»
61003, Україна, м. Харків, пров. Соляниківський, 4,
т. 8 (057), 771-00-92, 771-00-96